YURIDIK SHAXSLARNING TRANSCHEGARAVIY QAYTA TASHKIL ETILISHINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH

Xoliqulov Ulug‘bek Erkin o‘g‘li
Toshkent davlat yuridik universiteti
Korporativ huquq va boshqaruv
yo’nalishi 1-bosqich magistranti
Kholikulovulugbek1111@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur ilmiy maqolada yuridik shaxslarning transchegaraviy qayta tashkil etilishi institutining korporativ va xalqaro xususiy huquqdagi nazariy-huquqiy tabiati, shuningdek uning qo‘shib yuborish, qo‘shib olish, bo‘lish va transchegaraviy konversiya (redomitsilyatsiya) shakllari tahlil qilingan. Tadqiqotda turli davlatlarning shaxsiy qonunlari (lex societatis) — inkorporatsiya va o‘troqlik nazariyalari o‘rtasidagi kollizion ziddiyatlar hamda ularning universal huquqiy vorislikka ta’siri ochib berilgan. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi va korporativ qonunchiligidagi normativ bo‘shliqlar tahlil qilinib, Yevropa Ittifoqining 2019/2121-sonli Mobillik direktivasi asosida kreditorlar va minoritar aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari qiyosiy o‘rganilgan. Yakunda milliy qonunchilikka transchegaraviy qayta tashkil etish normalarini implementatsiya qilishga qaratilgan aniq takliflar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *transchegaraviy qayta tashkil etish, lex societatis, inkorporatsiya nazariyasi, o‘troqlik nazariyasi, universal huquqiy vorislik, redomitsilyatsiya, transchegaraviy konversiya, korporativ mobillik.*

Аннотация. *В данной научной статье исследуется теоретико-правовая природа института трансграничной реорганизации юридических лиц в корпоративном и международном частном праве, включая формы слияния, присоединения, разделения и трансграничной конверсии (редомициляции). Особое внимание уделено коллизионным противоречиям между личными законами юридических лиц (lex societatis) различных государств — теориями инкорпорации и оседлости, а также их влиянию на универсальное правопреемство. Проанализированы пробелы в Гражданском кодексе и корпоративном законодательстве Республики*

Узбекистан. На основе сравнительно-правового изучения Директивы ЕС 2019/2121 о трансграничных преобразованиях рассмотрены механизмы защиты прав кредиторов и миноритарных акционеров, и сформулированы практические предложения по совершенствованию национального законодательства.

Ключевые слова: *трансграничная реорганизация, lex societatis, теория инкорпорации, теория оседлости, универсальное правопреемство, редомициляция, трансграничная конверсия, корпоративная мобильность.*

Abstract. *This academic article examines the theoretical and legal nature of cross-border reorganization of legal entities in corporate and private international law, encompassing cross-border mergers, divisions, and conversions (redomiciliation). The study analyzes conflict-of-laws collisions between personal laws of legal entities (lex societatis) across jurisdictions—specifically the incorporation and real seat theories—and their impact on universal legal succession. Identifying regulatory gaps in the Civil Code and corporate legislation of the Republic of Uzbekistan, the paper conducts a comparative analysis of the EU Mobility Directive (2019/2121) regarding creditor and minority shareholder protection mechanisms. The research concludes with concrete legislative proposals aimed at introducing cross-border corporate mobility into Uzbek law.*

Keywords: *cross-border reorganization, lex societatis, incorporation theory, real seat theory, universal legal succession, redomiciliation, cross-border conversion, corporate mobility.*

KIRISH

Kapitalning xalqaro harakati va transmilliy korporativ tuzilmalarning kengayishi milliy huquq tizimlari oldiga yuridik shaxslarning yurisdiksiyalararo mobilligini ta’minlash vazifasini qo‘ymoqda. O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik muhitini tubdan yaxshilash, xususiy mulk kafolatlarini kuchaytirish va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishga qaratilgan tarkibiy islohotlar korporativ huquq institutlarini zamonaviy xalqaro standartlarga moslashtirishni taqozo etadi. Xalqaro biznes amaliyotida kompaniyalar o‘z faoliyatini kengaytirish, aktivlarni konsolidatsiya qilish, soliq va tartibga solish muhitini optimallashtirish maqsadida bir davlat yurisdiksiyasidan boshqa davlat yurisdiksiyasiga o‘tish yoki xorijiy yuridik shaxs bilan birlashish ehtiyojiga muntazam duch keladi.

An’anaviy milliy korporativ qonunchilik yuridik shaxsni faqat uni ta’sis etgan davlat hududi va huquqiy makoni bilan cheklangan subyekt sifatida ko‘rib kelgan. Bunday yondashuv oqibatida xorijiy investor O‘zbekiston yurisdiksiyasiga o‘tishni yoki mahalliy kompaniya xalqaro kapital bozorlariga chiqish maqsadida xorijiy korporatsiya bilan qo‘shilishni istaganda, amaldagi yuridik shaxsni majburiy ravishda tugatish va yangi yurisdiksiyada noldan boshlab boshqa yuridik shaxs ta’sis etishga majbur bo‘ladi. Bu jarayon nafaqat katta ma’muriy va moliyaviy xarajatlarni keltirib chiqaradi, balki kompaniyaning uzoq yillik kredit tarixi, amaldagi litsenziyalari, intellektual mulk obyektlari hamda kontragentlar bilan tuzilgan shartnomaviy majburiyatlarining uzilishiga sabab bo‘ladi.

Ushbu ilmiy tadqiqotning **obyekti** yuridik shaxslarni transchegaraviy qayta tashkil etish jarayonida vujudga keladigan korporativ va xalqaro xususiy-huquqiy munosabatlar, **predmeti** esa O‘zbekiston Respublikasining fuqarolik va korporativ qonunchiligi normalari, Yevropa Ittifoqining transchegaraviy mobillikka oid direktivalari, Yevropa Ittifoqi Sudi amaliyoti hamda mazkur sohadagi ilmiy doktrinalardir. Tadqiqotning **maqsadi** yuridik shaxslarning transchegaraviy qayta tashkil etilishini tartibga solishdagi kollizion va moddiy-huquqiy to‘siqlarni aniqlash orqali O‘zbekiston qonunchiligida korporativ mobillik hamda kreditorlar va minoritar aksiyadorlar himoyasi muvozanatini ta’minlovchi yaxlit huquqiy modelni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning asosiy **ilmiy gipotezasi** quyidagicha shakllantirildi: milliy qonunchilikka transchegaraviy qo‘shilish va redomitsilyatsiya institutlarini *lex societatis* normalarining kumulyativ qo‘llanilishi, qayta tashkil etishdan oldingi sertifikatlash hamda kreditorlar va minoritar ishtirokchilar uchun majburiy protsessual kafolatlar (to‘lovga qobiliyatlilik bayonoti va *exit right*) bilan uyg‘un holda joriy etish korporativ suiiste’molchilik xavfini oshirmasdan mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini sezilarli darajada kuchaytiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA ILMIY TADQIQOT MODELI

Mazkur tadqiqotning korporativ huquq va xalqaro xususiy huquq tutashgan nuqtada joylashganligi unga bosqichma-bosqich tuzilgan yaxlit **ilmiy tadqiqot modeli** asosida yondashishni talab etadi. Tadqiqot dizayni to‘rtta o‘zaro bog‘liq analitik bosqichdan iborat qilib loyihalashtirildi: birinchi bosqichda nazariy-konseptual asoslar va kollizion ziddiyatlar diagnostika qilindi; ikkinchi bosqichda O‘zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligidagi normativ bo‘shliqlar tizimli auditdan o‘tkazildi; uchinchi bosqichda Yevropa Ittifoqi modeli bilan mezonlar asosida qiyosiy-huquqiy tahlil amalga oshirildi; to‘rtinchi bosqichda esa *de lege*

ferenda (kelajak qonunchiligi uchun) tartibida milliy huquq tizimiga moslashtirilgan normativ yechimlar sintez qilindi.

Tadqiqot modeli doirasida markaziy **tadqiqot savoli** sifatida “O‘zbekiston Respublikasi huquq tizimida yuridik shaxsning huquqiy uzluksizligini saqlagan holda transchegaraviy qayta tashkil etilishini qanday kollizion va protsessual mexanizmlar orqali samarali tartibga solish mumkin?” degan masala qo‘yildi. Ushbu savolga javob topish va ilgari surilgan ilmiy gipotezani tekshirish jarayonida to‘rtta metodologik vosita maqsadli ravishda qo‘llanildi.

Normativ-huquqiy (formal-yuridik) tahlil metodi O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining yuridik shaxslarni qayta tashkil etish (49–50-moddalar) va yuridik shaxsning shaxsiy qonuni (1175-modda) ga oid normalarini, shuningdek aksiyadorlik jamiyatlari hamda mas’uliyati cheklangan jamiyatlar to‘g‘risidagi maxsus qonunlar matnini sharhlashda ishlatildi. Ushbu metod milliy qonunchilikda transchegaraviy qayta tashkil etishga oid to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqiq mavjud emasligini, biroq protsessual mexanizmlarning yetishmasligi amalda tizimli huquqiy bo‘shliq yaratayotganini dalillash imkonini berdi.

Kollizion-huquqiy tahlil metodi xalqaro xususiy huquqdagi asosiy to‘siq — turli davlatlarning *lex societatis* normalari o‘rtasidagi ziddiyatlarni tadqiq etishda hal qiluvchi vosita bo‘lib xizmat qildi. Mazkur metod yordamida inkorporatsiya va o‘troqlik nazariyalarining transchegaraviy qo‘shilish hamda redomitsilyatsiya jarayonida ketma-ket va kumulyativ qo‘llanilish chegaralari, shuningdek universal huquqiy vorislikning uzilish xavflari modellashtirildi.

Qiyosiy-huquqiy (komparativistik) metod Yevropa Ittifoqi huquqi, xususan 2019/2121-sonli Mobillik direktivasi, Yevropa Ittifoqi Sudining pretsedent qarorlari (*VALE*, *Polbud*, *Cartesio*) hamda Germaniya, Slovakiya va Buyuk Britaniya amaliyotini O‘zbekiston qonunchiligi bilan solishtirishda qo‘llanildi. Qiyosiy tahlil to‘rtta qat’iy baholash mezoni — huquqiy uzluksizlik, kreditorlar himoyasi, minoritar aksiyadorlar kafolati va reyestrlararo protsessual muvofiqlashtirish indikatorlari asosida olib borildi. Nihoyat, tizimli-tarkibiy metod transchegaraviy qayta tashkil etishni korporativ huquq, davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tizimi va soliq neytralligi bilan uzviy bog‘liq yaxlit mexanizm sifatida loyihalashda qo‘llanildi.

TRANSCHEGARAVIY QAYTA TASHKIL ETISHNING NAZARIY-HUQUQIY TABIATI VA XALQARO XUSUSIY HUQUQDAGI KOLLIZION MUAMMOLAR

Yuridik shaxsni qayta tashkil etish fuqarolik va korporativ huquqda tadbirkorlik subyektining huquqiy maqomini o‘zgartirish, uning aktiv va

passivlarini qayta taqsimlash hamda faoliyatini tugatmasdan (likvidatsiya qilmasdan) huquqiy vorislik asosida davom ettirish usuli sifatida e'tirof etiladi. Agar qayta tashkil etishda ishtirok etayotgan yuridik shaxslar bitta davlat yurisdiksiyasiga mansub bo‘lsa, jarayon to‘liqligicha milliy moddiy huquq normalari bilan tartibga solinadi. Biroq ushbu munosabatga xorijiy element — boshqa davlat qonunchiligi asosida tashkil etilgan yuridik shaxs yoki kompaniyaning ro‘yxatdan o‘tgan manzilini xorijiy davlatga ko‘chirish harakati qo‘shilishi bilan jarayon transchegaraviy qayta tashkil etish tusini oladi.

Zamonaviy korporativ huquq doktrinasi va xalqaro qonunchilik amaliyotida transchegaraviy qayta tashkil etishning uchta asosiy guruhi farqlanadi: transchegaraviy qo‘shilish (qo‘shib yuborish va qo‘shib olish), transchegaraviy bo‘linish (bo‘lish va ajratib chiqarish) hamda transchegaraviy konversiya (o‘zgartirish yoki redomitsilyatsiya). Ushbu shakllar o‘rtasida jiddiy fuqarolik-huquqiy farqlar mavjud. Xususan, transchegaraviy qo‘shilishda kamida ikkita turli davlat huquqiga bo‘ysunuvchi yuridik shaxs ishtirok etadi; bunda qo‘shiluvchi kompaniya tugatilmasdan o‘z faoliyatini yakunlaydi va uning barcha huquq hamda majburiyatlari universal huquqiy vorislik tartibida xorijiy qabul qiluvchi (yoki yangi tashkil etiladigan) kompaniyaga o‘tadi, ishtirokchilar esa aksiyalarni ayirboshlash orqali yangi tuzilmada ulushga ega bo‘ladilar.

Transchegaraviy konversiya esa o‘zining huquqiy tabiati bilan qo‘shilishdan tubdan farq qiladi. T. Kollruss ta'kidlaganidek, transchegaraviy konversiya jarayonida faqat bitta yuridik shaxs ishtirok etadi: kompaniya o‘zining fuqarolik-huquqiy identikligini va huquqiy maqomini saqlab qolgan holda, ro‘yxatdan o‘tgan manzilini boshqa davlatga ko‘chiradi va qabul qiluvchi davlat qonunchiligiga mos tashkiliy-huquqiy shaklga o‘tadi. Bu jarayonda mol-mulk bir shaxsdan ikkinchi shaxsga o‘tkazilmaydi va aksiyalar ayirboshlanmaydi, natijada kompaniyani baholash, ustav kapitalini oshirish, ko‘chmas mulkni qayta rasmiylashtirish hamda chiqish solig‘i (*exit tax*) bilan bog‘liq ortiqcha tranzaksion va fiskal xarajatlar yuzaga kelmaydi.

Transchegaraviy qayta tashkil etishning xalqaro xususiy huquqdagi eng murakkab nazariy va amaliy muammosi yuridik shaxsning shaxsiy qonuni — *lex societatis* o‘rtasidagi kolliziyadir. Jismoniy shaxslardan farqli o‘laroq, yuridik shaxs muayyan davlat huquq tartiboti tomonidan yaratilgan huquqiy konstruksiya bo‘lib, uning mavjudligi, ichki boshqaruvi, qayta tashkil etilishi va tugatilishi bevosita shaxsiy qonuniga bog‘liqdir. Xalqaro xususiy huquqda *lex societatis* ni aniqlash bo‘yicha ikki qarama-qarshi kollizion yondashuv shakllangan: inkorporatsiya nazariyasi va o‘troqlik (haqiqiy joylashuv — *siège réel*) nazariyasi.

Umumiy huquq mamlakatlari (Buyuk Britaniya, AQSh) hamda O‘zbekiston amal qiladigan inkorporatsiya nazariyasiga ko‘ra, yuridik shaxsning shaxsiy qonuni u davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan mamlakat huquqi hisoblanadi. Ushbu nazariya yuridik shaxslarga o‘z boshqaruv markazini xorijga ko‘chirgan taqdirda ham huquqiy maqomini saqlab qolish imkonini beradi. Aksincha, kontinental Yevropaning qator davlatlarida an’anaviy qo‘llanib kelingan o‘troqlik nazariyasiga muvofiq, yuridik shaxsning shaxsiy qonuni uning haqiqiy boshqaruv organi joylashgan davlat huquqi bilan belgilanadi.

Transchegaraviy qayta tashkil etish chog‘ida ushbu ikki yondashuv o‘rtasida keskin kollizion to‘qnashuv yuzaga keladi. Masalan, o‘troqlik nazariyasiga amal qiluvchi davlatda ro‘yxatdan o‘tgan kompaniya o‘z boshqaruv markazini boshqa davlatga ko‘chirsa, chiqish davlati uni o‘z huquqiy tizimidan chiqib ketgan deb hisoblab, majburiy tugatishni talab qilishi mumkin. Xuddi shunday, transchegaraviy qo‘shilishda ham ikki xil *lex societatis* ning bir vaqtda harakatlanishi zarurati tug‘iladi: chiqish davlati huquqi qo‘shilayotgan kompaniya qarorining qonuniyligini va kreditorlar himoyasini nazorat qilsa, qabul qiluvchi davlat huquqi yangi yoki birlashtiruvchi kompaniyani ro‘yxatdan o‘tkazish shartlarini belgilaydi. Yevropa Ittifoqi Sudi o‘zining *Cartesio* (C-210/06), *VALE* (C-378/10) va *Polbud* (C-106/16) ishlarida aynan shu kollizion ziddiyatni bartaraf etishga qaratilgan doktrinani shakllantirdi. Xususan, *VALE* ishida Sud qabul qiluvchi davlatning milliy qonunchiligi ichki konversiyaga ruxsat bergan holda, boshqa davlat kompaniyasini “huquqiy salaf” (*predecessor in law*) sifatida ro‘yxatga olishni rad etishi ekvivalentlik va samaradorlik tamoyillariga zid ekanini belgiladi. *Polbud* qarorida esa kompaniyaning faqat ro‘yxatdan o‘tgan manzilini boshqa davlatga o‘tkazishi huquqni suiiste’mol qilish hisoblanmasligi va chiqish davlati bunday konversiyani majburiy tugatish sharti bilan cheklay olmasligi mustahkamlandi.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY QONUNCHILIGIDAGI HOLAT, HUQUQIY BO‘SHLIQLAR VA AMALIY TO‘SIQLAR TAHLILI

O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik tizimida yuridik shaxslarni qayta tashkil etishning umumiy asoslari Fuqarolik kodeksining 49–50-moddalarida, xalqaro xususiy huquq normalari esa kodeksning VI bo‘limi, xususan 1175-moddasida mustahkamlangan. Fuqarolik kodeksining 1175-moddasiga binoan yuridik shaxsning qonuni u ta’sis etilgan mamlakat huquqi hisoblanadi (inkorporatsiya tamoyili). Mazkur moddaning ikkinchi qismi yuridik shaxsning shaxsiy qonuni doirasini belgilab, tashkilotning yuridik shaxs maqomi, tashkiliy-huquqiy shakli, uni tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish, shu jumladan

huquqiy vorislik masalalari aynan *lex societatis* bilan tartibga solinishini nazarda tutadi.

Bir qarashda 1175-modda yuridik shaxslarning qayta tashkil etilishiga oid kollizion bog‘lovchini taqdim etgandek ko‘rinadi. Biroq chuqur kollizion tahlil shuni ko‘rsatadiki, ushbu norma faqat bitta davlat huquqiga bo‘ysunuvchi ichki qayta tashkil etish holatlarida muammosiz ishlaydi. Agar O‘zbekiston Respublikasida ta’sis etilgan aksiyadorlik jamiyati yoki mas’uliyati cheklangan jamiyat xorijiy davlatda ro‘yxatdan o‘tgan yuridik shaxs bilan qo‘shib yuborish yoki qo‘shib olish shaklida qayta tashkil etilmoqchi bo‘lsa, 1175-modda ikki xil davlat *lex societatis* normalarining o‘zaro nisbatini, qaysi bosqichda qaysi davlat huquqi ustuvor qo‘llanilishini va qarama-qarshilik yuzaga kelganda uni hal etish tartibini belgilab bermaydi. Natijada xorijiy element ishtirokidagi qayta tashkil etishda kollizion noaniqlik vujudga keladi.

Maxsus korporativ qonunchilik tahlili ushbu huquqiy bo‘shliq yanada chuqurroq ekanini tasdiqlaydi. O‘zbekiston Respublikasining “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni (92–97-moddalar) hamda “Mas’uliyati cheklangan jamiyatlar to‘g‘risida”gi Qonuni (60–65-moddalar) qayta tashkil etishning beshta an’anaviy shaklini — qo‘shib yuborish, qo‘shib olish, bo‘lish, ajratib chiqarish va o‘zgartirishni batafsil tartibga soladi. Biroq har ikki qonunning mazmun-mohiyatidan kelib chiqib, mazkur normalar faqat O‘zbekiston Respublikasi hududida davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan yuridik shaxslar o‘rtasidagi ichki qayta tashkil etishga mo‘ljallangan. Xususan, qonun hujjatlarida xorijiy yuridik shaxs bilan qo‘shilish shartnomasini tuzish, xorijiy kompaniya aksiyalarini milliy aksiyadorlik jamiyati aksiyalariga konvertatsiya qilish yoki O‘zbekiston yuridik shaxsini tugatmasdan xorijiy yurisdiksiyaga o‘tkazish (redomitsilyatsiya) tartibi umuman nazarda tutilmagan.

Amaliyotda eng jiddiy to‘siq davlat ro‘yxatidan o‘tkazish bosqichida namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tartibi faqat milliy reyestr doirasidagi yozuvlarni tan oladi. Masalan, xorijiy yuridik shaxs o‘z faoliyatini O‘zbekistonga ko‘chirish (kiruvchi redomitsilyatsiya) uchun murojaat qilganda, ro‘yxatdan o‘tkazuvchi organ xorijiy reyestrdan olingan hujjatlar asosida uni “huquqiy salaf” sifatida qayd etish va universal huquqiy vorislikni rasmiylashtirish vakolatiga ega emas. Aksincha, O‘zbekiston kompaniyasi xorijiy davlatga chiqib ketmoqchi bo‘lganda (chiquvchi redomitsilyatsiya), milliy qonunchilik yuridik shaxsni Yagona davlat reyestridan faqat tugatish yoki ichki qayta tashkil etish yakunlangandan keyingina chiqarishga ruxsat beradi.

Bundan tashqari, milliy qonunchilikda transchegaraviy qayta tashkil etishning soliq va litsenziyalash oqibatlari ham tartibga solinmagan. Amaldagi qonunchilikda transchegaraviy operatsiyalar bo‘yicha huquqiy vorislik tan olinmaganligi sababli, xorijiy investor aktivlarini O‘zbekistonga o‘tkazishda oldi-sotdi yoki ustav kapitaliga ulush kiritish kabi muqobil fuqarolik-huquqiy bitimlardan foydalanishga majbur bo‘ladi. Bu esa qo‘shimcha soliq majburiyatlarini (jumladan, kapital o‘sishi solig‘i va mol-mulkni o‘tkazish bilan bog‘liq yig‘imlarni) keltirib chiqaradi, amaldagi ruxsatnomalar va bank kafolatlarini qaytadan olish zaruratini tug‘diradi. Shu bilan birga, milliy qonunchilikdagi kreditorlar va minoritar aksiyadorlarni himoya qilish normalari (masalan, “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunning 40-moddasidagi aksiyalarni qayta sotib olish talabi va Fuqarolik kodeksining 52-moddasidagi kreditorlarni xabardor qilish muddati) ichki munosabatlar uchun yetarli bo‘lsa-da, transchegaraviy yurisdiksiya o‘zgarishi sharoitida xorijiy sudlarda da’vo qo‘zg‘atish va ijro etish xatarlarini qoplashga qodir emas.

XORIJIY TAJRIBA VA QIYOSIY-HUQUQIY TAHLIL: YEVROPA ITTIFOQI MODELI VA MANFAATDOR TOMONLAR HIMOYASI

Yuridik shaxslarning transchegaraviy mobilligini huquqiy tartibga solish borasida jahon amaliyotidagi eng mukammal va kodifikatsiyalangan tizim Yevropa Ittifoqi doirasida shakllangan. Yevropa Ittifoqining faoliyat yuritishi to‘g‘risidagi shartnomaning (TFEU) 49 va 54-moddalarida mustahkamlangan ta’sis etish erkinligi (*freedom of establishment*) tamoyili uzoq yillar davomida sud pretsedentlari orqali rivojlantirilgan bo‘lsa, 2019-yil 27-noyabrda qabul qilingan va 2023-yil 31-yanvarga qadar barcha a’zo davlatlar qonunchiligiga implementatsiya qilinishi belgilangan 2019/2121-sonli Direktivasi (Mobillik direktivasi) orqali yagona qonunchilik tizimiga keltirildi. Ushbu hujjat nafaqat transchegaraviy qo‘shilishlarni takomillashtirdi, balki ilk bor transchegaraviy konversiya (redomitsilyatsiya) va transchegaraviy bo‘linish institutlarini yagona standartlarga bo‘ysundirdi.

Yevropa Ittifoqi modelining asosiy yutug‘i korporativ mobillik erkinligi bilan zaif tomonlar — kreditorlar, minoritar aksiyadorlar va xodimlar huquqlarini himoya qilish o‘rtasida aniq institutsional muvozanat o‘rnatilganligidadir. Kreditorlarni himoya qilish mexanizmi Direktivaning 86j-moddasida (transchegaraviy konversiya uchun) va 126b-moddasida (transchegaraviy qo‘shilish uchun) ikki pog‘onali tizim sifatida belgilangan. Birinchidan, transchegaraviy qayta tashkil etish rejasi e’lon qilinganidan so‘ng uch oy

mobaynida o‘z talablari yetarli darajada ta’minlanmagan deb hisoblagan kreditorlar vakolatli sud yoki ma’muriy organga murojaat qilib, qo‘shimcha kafolatlar (garov, kafillik yoki depozit) talab qilish huquqiga ega. Ikkinchidan, kompaniya boshqaruv organi tomonidan imzolanadigan to‘lovga qobiliyatlilik to‘g‘risidagi deklaratsiya (*solvency statement*) joriy etilgan bo‘lib, u kompaniya qayta tashkil etilgandan keyin o‘z majburiyatlarini bajara olishini tasdiqlaydi. Ayniqsa transchegaraviy konversiyada kreditorlar o‘z talablarini konversiya kuchga kirgan kundan boshlab ikki yil davomida chiqish davlati sudlariga taqdim etish huquqini saqlab qoladilar (86j(4)-modda), bu esa yurisdiksiya o‘zgarishi oqibatida yuzaga keladigan protsessual qiyinchiliklarni yumshatadi.

Minoritar aksiyadorlar va ishtirokchilar huquqlarini himoya qilishda 2019/2121-sonli Direktivaning 86i va 126a-moddalari markaziy o‘rin tutadi. Transchegaraviy qayta tashkil etish natijasida minoritar ishtirokchilar o‘zlari uchun notanish xorijiy korporativ huquq tizimiga tushib qolish xavfiga duch keladilar. Shu sababli Direktiva qayta tashkil etish rejasiga qarshi ovoz bergan ishtirokchilarga o‘z aksiyalari yoki ulushlarini adolatli pul kompensatsiyasi evaziga jamiyatga sotib, undan chiqish huquqini (*exit right*) kafolatlaydi. Bundan tashqari, transchegaraviy qo‘shilishda jamiyatdan chiqish huquqidan foydalanmagan aksiyadorlar aksiyalarni ayirboshlash nisbati adolatsiz belgilangan deb hisoblasalar, sud tartibida qo‘shimcha pul kompensatsiyasi talab qilish imkoniyatiga ega. Masalan, Direktivani milliy qonunchilikka muvaffaqiyatli implementatsiya qilgan Slovakiya Respublikasining 309/2023-sonli Qonunida aksiyadorlik jamiyatlari uchun aksiyalarni majburiy qayta sotib olish taklifi, mas’uliyati cheklangan jamiyatlar uchun esa ulush qiymatini to‘lash mexanizmi elektron aloqa vositalari orqali soddalashtirilgan tartibda mustahkamlangan.

Xodimlar huquqlarini himoya qilish va suiiste’molchiliklarning oldini olish masalasi ham Yevropa modelida tizimli hal etilgan. Direktiva boshqaruv organiga qayta tashkil etishning xodimlar bandligi va mehnat sharoitlariga ta’siri to‘g‘risida alohida hisobot tayyorlash hamda xodimlar vakillari bilan maslahatlashish majburiyatini yuklaydi. Protsessual jihatdan esa eng muhim yangilik — chiqish davlati vakolatli organi tomonidan beriladigan “qayta tashkil etishdan oldingi sertifikat” (*pre-conversion / pre-merger certificate*) va a’zo davlatlar biznes reyestrlari o‘rtasidagi raqamli integratsiya tizimidir. Chiqish davlati organi barcha protsessual talablar bajarilganligini, soliq yoki jinoyat maqsadlarida sun’iy suiiste’molchilik (*abusive or fraudulent purposes*) mavjud emasligini tekshirib, sertifikat beradi; qabul qiluvchi davlat reyestri esa ushbu

sertifikat asosida kompaniyani ro‘yxatga oladi va chiqish davlati reyestrini elektron tarzda xabardor qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Amalga oshirilgan nazariy, kollizion va qiyosiy-huquqiy tadqiqot natijalari ilgari surilgan ilmiy gipotezani to‘liq tasdiqladi. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida yuridik shaxslarning transchegaraviy qayta tashkil etilishini tartibga soluvchi maxsus normalarning mavjud emasligi korporativ mobillikni cheklab, xorijiy kapitalning mamlakat iqtisodiyotiga kirib kelishi hamda mahalliy kompaniyalarning xalqaro bozorlarga integratsiyalashuvi yo‘lida jiddiy institutsional to‘siq yaratmoqda. Yevropa Ittifoqining 2019/2121-sonli Direktivasi tajribasi shuni ko‘rsatadiki, transchegaraviy qo‘shilish va redomitsilyatsiya mexanizmlarini joriy etish nafaqat tranzaksion xarajatlarni qisqartiradi, balki shaffof protsessual nazorat va muvozanatli himoya vositalari orqali kreditorlar hamda minoritar aksiyadorlar manfaatlarini samarali kafolatlaydi.

Tadqiqot modeli asosida O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligini takomillashtirish yuzasidan quyidagi aniq huquqiy takliflar ishlab chiqildi. **Birinchidan,** O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1175-moddasini xorijiy element ishtirokidagi qayta tashkil etishlarda har ikki davlat *lex societatis* normalarining kumulyativ va ketma-ket qo‘llanilishini nazarda tutuvchi maxsus kollizion qoida bilan to‘ldirish lozim. Bunda qayta tashkil etish to‘g‘risida qaror qabul qilish, kreditorlar va minoritar ishtirokchilarni himoya qilish masalalari chiqish davlati huquqi bilan, yangi yoki o‘zgartirilgan yuridik shaxsni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish va uning kelgusi faoliyati esa qabul qiluvchi davlat huquqi bilan tartibga solinishi aniq belgilanishi zarur.

Ikkinchidan, O‘zbekiston Respublikasining “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi hamda “Mas’uliyati cheklangan jamiyatlar to‘g‘risida”gi qonunlariga “Transchegaraviy qayta tashkil etish va redomitsilyatsiya” nomli alohida boblar kiritish maqsadga muvofiqdir. Mazkur boblarda O‘zbekiston yuridik shaxslarining xorijiy kompaniyalar bilan qo‘shilishi, shuningdek xorijiy kompaniyalarning O‘zbekiston yurisdiksiyasiga kiruvchi redomitsilyatsiyasi (tugatmasdan va universal huquqiy vorislikni saqlagan holda) hamda chiquvchi redomitsilyatsiya tartib-taomillari mustahkamlanishi lozim.

Uchinchidan, davlat ro‘yxatidan o‘tkazuvchi organlar (Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari markazlari) vakolatlarini kengaytirib, transchegaraviy qayta tashkil etishda “qayta tashkil etishdan oldingi sertifikat”

(*pre-conversion certificate*) berish institutini joriy etish tavsiya etiladi. Ushbu sertifikat soliq qarzdorligi, ochiq sud nizolari yoki noqonuniy aktivlarni olib chiqish alomatlari mavjud emasligini tekshirish orqali suiiste'molchiliklarning oldini oladi hamda xorijiy reyestrlar uchun huquqiy salafning qonuniyligini tasdiqlovchi rasmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

To'rtinchidan, transchegaraviy qayta tashkil etish chog'ida manfaatdor tomonlar huquqlarini kafolatlash maqsadida milliy korporativ qonunchilikka uchta majburiy himoya vositasini — boshqaruv organining to'lovga qobiliyatlilik to'g'risidagi bayonotini (*solvency statement*), kreditorlarga reja e'lon qilinganidan so'ng uch oy ichida sud tartibida qo'shimcha ta'minot talab qilish huquqini hamda qayta tashkil etishga qarshi ovoz bergan minoritar ishtirokchilarga o'z aksiyalari (ulushlari)ni mustaqil baholangan bozor qiymatida majburiy qayta sotib olish (*exit right*) kafolatini kiritish maqsadga muvofiq. Mazkur kompleks islohotlar O'zbekiston korporativ huquqini xalqaro andozalarga uyg'unlashtirib, mamlakatda barqaror va raqobatbardosh investitsiya muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **O'zbekiston Respublikasi.** Fuqarolik kodeksi: 1995-yil 21-dekabr, 163-I-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/111189.

2. **O'zbekiston Respublikasi.** «Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi Qonuni: yangi tahriri, 2014-yil 6-may, O'RQ-370-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/2382409.

3. **O'zbekiston Respublikasi.** «Mas'uliyati cheklangan jamiyatlar to'g'risida»gi Qonuni: 2026-yil 21-aprel, O'RQ-1137-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/uz/docs/-8151376.

4. **European Parliament and Council of the European Union.** Directive (EU) 2019/2121 of 27 November 2019 Amending Directive (EU) 2017/1132 as Regards Cross-Border Conversions, Mergers and Divisions // Official Journal of the European Union. – 2019. – L 321. – P. 1–44.

5. **Kollruss T.** The Cross-Border Change of Legal Form as an Alternative to Transnational Mergers? A Comparative Study // Liverpool Law Review. – 2024. – Vol. 45. – P. 389–407.

6. **Muchlinski P. T.** Corporations in International Law // Max Planck Encyclopedia of Public International Law (MPEPIL). – Oxford: Oxford University Press, 2014. – Para. 18–24.

7. **Rešovský M.** Harmonisation of Cross-Border Corporate Transformations as a Tool of the European Union's Strategic Autonomy and External Economic Policy // EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC). – Issue 10. – P. 999–1024.

8. **Court of Justice of the European Union (Third Chamber).** Judgment of 12 July 2012 in Case C-378/10, VALE Építési kft. – ECLI:EU:C:2012:440.

9. **Court of Justice of the European Union (Grand Chamber).** Judgment of 25 October 2017 in Case C-106/16, Polbud – Wykonawstwo sp. z o.o. – ECLI:EU:C:2017:804.

10. **Papadopoulos T.** The New Harmonized Protection of Creditors in Cross-Border Mergers // European Company and Financial Law Review. – 2022. – Vol. 19, No. 3. – P. 422–444.

11. **Papadopoulos T.** Protection of Shareholders in Cross-Border Mergers: The New Harmonized Rules // European Company and Financial Law Review. – 2021. – Vol. 18, No. 6. – P. 980–1010.